

RIIKLIK OMANDUS JA MAJANDUSELU REGULEERIMISE PROBLEEMID KAPITALISTLIKES MAADES

G. Rekker

Poliitilise ökonomia kateeder

Riiklik-monopolistliku majanduse lu reguleerimise vormid on mitmesugused. Riiklik omandus on väga tähtsal kohal, see moodustab riiklik-monopolistliku majanduse lu reguleerimise aluse. Kodanlikud majandusteadlased, reformistid ja revisionistid moonutavad riiklik-monopolistliku kapitalismi olemust ja püüavad tõestada, et riiklik-monopolistlik kapitalism tähistab kapitalismi ümberkasvamist sotsialismiks. Järelikult proletariaadi võitlus kodanluse vastu pole vajalik kaasaja tingimustes. Kodanlikud teoreetikud püüavad kapitalismi ilustamiseks ja selle vastuolude varjamiseks rõhutada eraomandi ümberkasvamist riiklikuks omandiks. Tegelikult see ei muuda kapitalismi olemust, mida näitab küllaltki ilmekalt ka riikliku omanduse analüüs kapitalistlikes maades.

* * *

Riiklik omandus on majanduslik kategooria. Omandus on teatud ajalooliselt väljakujunenud materiaalsete hüvede omastamise vorm. Omandus väljendab tootmissuhteid, s. o. inimestevahelisi suhteid materiaalsete hüvede tootmisel, jaotamisel, vahetamisel ja tarbimisel.

Omandussuhted kapitalismi tingimustes on läbinud teatud evolutsiooni. Siinkohal tuleks ära märkida üksiku kapitalisti individuaalset omandust, millel oli valitsev koht vaba konkurentsiga kapitalismi tingimustes. Tol perioodil hakkas tekkima hiljem, imperialismi ajastul laialt levinud kollektiivne kapitalistlik ettevõte — aktsiaselts. K. Marx rõhutas aktsiaseltside suurt tähtsust selles mõttes, et see võimaldas ühendada paljude üksikisikute kapitalid suurkapitaliks, moodustada suurettevõtteid. Aktsiakapital kujutab endast tsentraliseeritud kapitali ja aktsiaseltsid — monopolistliku kapitali valitsemise vormi.

Imperialismieelsel perioodil tekkis ka kapitalistliku omanduse kolmas vorm — riiklik omandus. Algul oli selle tähtsus võrdlemisi tagasihoidlik (reguleeris maksukoormust, väliskaubandust ja veel üksikuid majandussfääre) ja episoodiline. Seoses imperialismi tekkimisega, eriti aga riiklik-monopolistliku kapitalismi kujunemisega, on aga riikliku omanduse osa võrratult kasvanud. Sisuliselt kujutab see tänapäeval juba riiklik-monopolistlikku omandust.

Riiklik-monopolistliku omanduse areng on toimunud kapitalismi vastuolude, eriti kapitalismi põhilise vastuolu teravnemise tulemusena. Samuti ei saa arvestamata jätta majanduselu riikliku reguleerimise vajalikkust nii tsükliliselt kui ka pidevalt, s. o. laiendatud taastootmise huvides. Riiklik-monopolistlik omand võimaldab kapitalistlikul riigil koondada enda kätte majanduse teatud juhtpositsioonid, mõjutada tootmist, jaotamist, vahetamist ja tarbimist.

Riiklik-monopolistliku kapitalismi ja riikliku omanduse kiire areng ning tema tähtsuse suurenemine kapitalistlike maade majanduselus on kajastunud ka ideoloogias. Paljud kodanlikud majandusteadlased (G. C. Meaks, Caroline F. Ware, S. Buchanan, C. Kaysen, A. A. Hansen jt.) vaatlevad oma töödes kodanlikelt klassipositsioonidelt korporatsioonide ja riikliku omanduse arengut. Nende üheks ideeks on, et tänapäeva kapitalism on vaba ekspluateerimisest, riiklikul omandusel pole mingit seost ühiskondlik-majandusliku formatsiooniga. Nad näevad omandussuhte inimeste suhteid asjadega.

L. Mises'i arvamuse järgi «omanikuks on see, kes käsutab antud asja»¹, s. o. allutab seda oma majanduslikele huvidele.

Kapitalismi ilustamiseks kasutatakse mitmesuguseid teooriaid «industriaalsest ühiskonnast», «segamajandusest», «kollektiivsest kapitalismist», «korporatsioonialasest revolutsioonist» jne. Kahte viimast teooriat esindab ameerika majandusteadlane G. C. Meaks, kellega on ühinenud ka riikliku reguleerimise teooria ja praktika pooldajad. G. C. Meaks tuleb oma töödes² järeldusele, et korporatsioonide areng ja nende tähtsuse kasv, mis on toimunud käsi-käes aktsiate progressiivse difusiooniga ning kontrolli vähenemisega omanduse üle, on viinud «kollektiivse kapitalismi» tekkimisele. Siin puuduvat ekspluateerimine ja tootmine toimuvat tarbijate huvides. Järelikult toimub reaalselt majandusprotsesside eraldamine ühiskondlik-majanduslikust formatsioonist. Korporatsioonid on XX sajandil tõesti teinud läbi kiire arengu, kuid see pole muutnud kapitalismi sotsiaal-majanduslikku olemust.

¹ L. Mises. Socialism. An Economic and Sociological Analysis. L., 1951, p. 37.

² G. C. Meaks. The Corporate Revolution in America. N.-Y., 1962, p. III—VII.

Kodanlikud majandusteadlased püüavad igati vältida riiklik-monopolistliku omanduse majandusliku kategooria kasutamist. Tuntud kodanlik majandusteadlane A. H. Hansen³ märgib, et kaasaegset majandust tuleb vaadelda «segamajandusena», s. o. kui valitsuse koostööd erakapitaliga. A. H. Hanseni kontseptsiooni järgi ongi sellise majandussüsteemi tekkimine seotud ülemineku eraomandilt riiklikule omandile. Tänapäeval peab riik kindlustama eramajanduse tegevuse efektiivsuse kasvu. Teiste sõnadega: kodanlikud majandusteadlased omistavad suurt tähelepanu kapitalistlike maade majanduselu riiklikule reguleerimisele, millele kaasaegne kapitalism poleks enam võimeline arenema. Kuid samal ajal püüavad nad üle hinnata kapitalistliku riigi osa kapitalismi vastuolude ületamisel.

Marksistid-majandusteadlased on alati rõhutanud, et kapitalistliku omandi analüüs on üks tähtsamaid küsimusi kodanliku ühiskonna tundmaõppimisel. Suurt tähelepanu on vaja osutada riiklik-monopolistliku omanduse tundmaõppimisele tänapäeva kapitalismi seisukohalt.

Riiklik-monopolistliku kapitalismi tähtsaks avaldusvormiks on riiklik omandus ja selle arenemine. Riiklik-monopolistlik omandus moodustab keskse koha kapitalistlike riikide majanduses, teenib riigi ja monopolide ühiseid huve.

Riiklik omandus on kollektiivse omanduse erivorm. Riigi kätte koonduvad materiaalsed ja rahalised väärtused, mitmesuguste rahvamajandusharude (tööstus, transport, side, kommunaalmajandus, finants jne.) ettevõtted, osa elamufondist jne. Riiklik omandus on kapitalistlik omandus ja ta teenib palgatöö ekspluateerimise eesmärki. Kapitalistlik riik on ideaalne kogukapitalist. Siin säilib tööjõud kaubana.

Riiklik omandus väljendub 1) tootmise ühiskonnastamise kõrgemat astet ja 2) tootmise riikliku reguleerimise vormi, riiklike ja erakapitalistlike huvide kooskõlastamist. Riiklik omandus teenib monopoolselt kõrgete kasumite kindlustamise eesmärki.

Riikliku omanduse olemus tuleb esile mitmete vormide kaudu: a) omanduses tootmisvahenditele (maa, maapõuevarad, mitmesugused ettevõtted), b) natsionaalne rikkus, natsionaalse tulu koondumine kapitalistliku riigi kätte.

Toodud tabelis pole arvestatud sõjalist riiklikku varandust, mis Ühendriikides on üsna suur. Ameerika Ühendriikide majandusteadlaste arvestuste järgi moodustas omandus vaadeldaval perioodil koos sõjaliste aktivite väärtusega 585 miljardit dollarit, s. o. 23,2% natsionaalsest rikkusest.

Riiklik omandus on kasvanud paljudes rahvamajandusharudes, eriti tööstuses ja panganduses. Inglismaal moodustavad riik-

³ A. H. H a n s e n. Economic Issues of the 1960, y. Nr. Y, 1960, p. 45.

Riigi osa natsionaalses rikkuses⁴

Riik	Riigi osa natsionaalses rikkuses	Riiklike ettevõtete osa natsionaalses rikkuses % -des
USA	13	2
Kanada	15	2
Prantsusmaa	42	20
SFV	10	...
Holland	18	6
Austria	30	...
Jaapan	22	6

likud ettevõtted 20% tööstusettevõtetest; seal töötab 14,7% töolistest ja teenistujatest. Prantsusmaal haarab riiklik sektor 97% kivisõe tootmisest, 90% elektrienergia tootmisest, 95% gaasi tootmisest, 80% lennukitööstuse toodangust, 40% autotööstuse toodangust. Prantsusmaal on 650 riiklikku tööstus- ja kaubandusettevõtet. Seal luuakse 15% riigi ühiskondlikust koguproduktist. Siin töötab 1,4 milj. inimest, s. o. 7,5% iseseisvast rahvastikust. SFV-s moodustavad riigi ja segaettevõtted (riigi ja erakapital) 26% söetööstuse, 5,1% rauamaagi töötlemise ja 72% alumiiniumitööstuse ettevõtetest.

Keskne koht riikliku omanduse süsteemis on riiklikel ettevõtetel. Neid võib jaotada kolme gruppi: 1) eelarvelised ettevõtted; 2) riiklikud korporatsioonid ja 3) segaettevõtted. Esimeses kahes grupis kuulub aktsiate kontrollpakk riigile, kolmandat liiki ettevõtetes jaotatakse aktsiad riigi- ja erakapitali vahel.

Eelarvelised riiklikud ettevõtted on iseloomulikud juba vaba konkurentsiga kapitalismile, aga on levinud ka tänapäeval (sõjalised, post, telegraaf, telefon, raudteed jne.). Teise ja kolmandasse gruppi kuuluvad ettevõtted on tüüpilised kapitalismi üldkriisi II ja III etapile.

Mis iseloomustab neid riiklikke ettevõtteid? Eelarvelised riiklikud ettevõtted kuuluvad vastavate ministeeriumide või munitsipaliteetide süsteemi. Neid ettevõtteid kontrollib ja suunab riik. Ettevõtete finantseerimine toimub vastavate eelarvete alusel ja kasum kuulub riigile.

Riiklikud korporatsioonid on täielikult riiklikud ettevõtted. Iga korporatsioon kinnitatakse vastava aktiga valitsuse, parlamendi poolt. Riiklike korporatsioonide juhtimine toimub

⁴ Statistics of National Wealth for 18 Countries. By Th. van der Weide (in come and Wealth. Series VIII) London, 1968, Table III. Andmed on pärit 60-ndatest aastatest, arvestuse aluseks on võetud % taastoodetud aktivatest.

põhiliselt aktsiaseltsi tegevuse printsiipidel. Igal riiklikul monopolil on õigus astuda majanduslikesse suhetesse teiste ettevõtetega. Riiklikud korporatsioonid on küllaltki arenenud. Siia kuuluvad ka natsionaliseeritud tööstusharud ja ettevõtted. Ulatuslikult on levinud isefinantseerimise põhimõtted, s. o. kulutuste katmine ettevõtte vahenditest (kasum, amortisatsioonieraldised). Riiklikud korporatsioonid võivad eksisteerida kommertsalustel või nende eelarve kinnitatakse kongressi poolt (USA). Prantsusmaal etendavad tähtsat osa riiklike korporatsioonide finantseerimisel majandusliku ja sotsiaalse arengu organisatsioonid.

Segaettevõtted on aktsiaseltsid, kus teatud osa kapitalist kuulub riigile. Nad tekivad kolmel teel:

- a) riik ostab aktsiaid erafirmadelt;
- b) riik rajab ettevõtteid koostöös erakapitaliga;
- c) riik müüb ettevõtte erakapitalile, jättes-enelesele osa kapitalist aktsiate näol. Segaettevõtete kasum kuulub maksustamisele. Kehtib isefinantseerimine.

Eelarveliste vahendite arvel ettevõtete rajamine levis kõige enam Ameerika Ühendriikides. Eriti ulatuslikult ehitati riiklikke ettevõtteid sõdade, peamiselt Teise maailmasõja tingimustes. Näiteks Ameerika Ühendriikides moodustasid aastatel 1941—1945 kulutused riiklike ettevõtete ehitamiseks 29,5 miljardit dollarit, s. o. rohkem kui erakapitalimahutused tööstusettevõtete ehitamiseks.

Riiklike ettevõtete tekkimisel etendas olulist osa ka kapitalistlik natsionaliseerimine, mis levis eriti pärast Teist maailmasõda Inglismaal ja Prantsusmaal. Pärast sõda natsionaliseeriti Inglismaal söetööstus, elektrienergia tootmine, gaasitööstus, transport ja Inglise Pank. Ettevõtetele makstav kompensatsioonisumma võrdus 2,5 miljoni naelsterlingiga. Riigi poolt ostetud erafirmade aktsiate väärtus ületas tunduvalt selle rajamiseks mahutatud kapitali. Näiteks 1946. aastal said Inglise Panga osanikud riigilt aktsiate eest 3%-lisi obligatsioone sellisel hulgal, et nende väärtus ületas neljakordselt ettevõttesse mahutatud kapitali algsumma. Ligilähedaselt samasugused protsessid toimusid Prantsusmaal ja osalt ka teistes Lääne-Euroopa kapitalistlikes maades. Näiteks Prantsusmaal riigistati peale tööstusharude neli suuremat pank. Itaalias kehtestati tööstusharude üle riiklik kontroll «holding company» abil. Rootsis ja Norras allutati riigile osa töötlevast tööstusest, kommunaalmajandusest ja transpordist.

Kapitalistlikul natsionaliseerimisel on oma spetsiifika:

- 1) natsionaliseeritud ettevõtted muutuvad imperialistliku riigi omanduseks, s. t. kuuluvad riigi kaudu kogu kapitalistide klassile;
- 2) töötajate ekspluateerimist individuaalse ja kollektiivse kapitali poolt tugevdab nüüd veel ekspluateerimine monopoolistliku riigi poolt;

3) ettevõtte juhtimine jääb monopolide või riigi ülesandeks kas eraldi või koos.

Kapitalistlik natsionaliseerimine teravdab kapitalismi vastuolusid, eriti kapitalismi põhilist vastuolu — vastuolu töö ühiskondliku iseloomu ja omastamise erakapitalistliku vormi vahel. Tänapäeval on kapitalismi põhilise vastuolu teravnemise uueks avaldusvormiks riiklik-monopolistlik kapitalism.

Paljudel juhtudel võib kapitalistlik natsionaliseerimine piirata monopolide ja väliskapitali võimu. Sellisel juhul võib töötavate hulkade aktiivne võitlus kapitalistliku natsionaliseerimise eest muutuda ülddemokraatliku võitluse koostisosaks. Näiteks Itaalia Kommunistlik Partei on huvitatud riikliku tööstuse kiirendatud arendamisest maa lõunarajoonides, et kergendada seal töötute olukorda.

Levinud on ka nn. segaettevõtted. Inglismaal on riik aktsionäriks ligi 5000 tööstus- ja kaubandusettevõttes. Prantsusmaal on praegu üle 150 suure segaettevõtte, mille aktsiakapital võrdub 35%-ga aktsiakapitalist üldse.

Riiklik omandus kapitalistlikes maades on tihedalt seotud majanduselu riikliku reguleerimisega. Riiklik omandus moodustab majanduse riikliku reguleerimise tugipunkti või võtab reguleerimisest ise osa.

Riikliku omanduse osavõtt majanduselu riiklikust reguleerimisest avaldub järgmises.

1. Tootmise reguleerimine monopolide kasuks põhikapitali «kiirendatud amortisatsiooni» abil. Riik stimuleerib maksusüsteemi abil erafirmade põhikapitali uuendamist. Põhikapitali amortisatsiooniaeg on tunduvalt lühenenud (näiteks Rootsis kuni 5 aastale, üksikutel juhtumitel kuni 1 aastale). Põhikapitali kiirendatud amortisatsiooni teostatakse kasumite maksustamise vähendamise arvel. Erafirmade maksustamisest vähenenud summad kaetakse riiklike ettevõtete tuludest ja elanikkonna maksukoormuse tõstmise arvel.

2. Kapitalimahutuste stimuleerimine. Riiklikud ettevõtted võtavad aktiivselt osa kapitalimahutustest. Riigi osa kapitalimahutuste üldsummas ulatub arenenud kapitalistlikes riikides umbes 30%-ni. Erafirmade kapitalimahutusi stimuleeritakse maksualaste soodustuste kaudu. See kehtib põhiliselt uute kapitalimahutuste kohta. Monopolid ehitavad ettevõtteid riigi riigieelarveliste vahendite arvel või riik finantseerib erakapitali-mahutusi. Riik stimuleerib teaduse ja tehnika revolutsiooni arengutemposid.

3. Erafirmade konjunktuuri elavnemise stimuleerimine. Näiteks Rootsis kehtib kord, et maksustamisest vabastatakse 40% kasumitest, kui neid kasutatakse reservina tsükliliste kõikumiste mõju vähendamiseks.

4. Natsionaalse tulu üha suurema osa riigistamine ja kasuta-

mine monopolide huvides. Arenenud kapitalistlikes riikides läbib riigieelarve kanaleid $\frac{1}{4}$ kuni $\frac{1}{3}$ rahvatulust ja läheb tootmise arendamise forsseerimiseks. Tähtsat osa etendab maksusüsteem. Maksud elanikkonnalt moodustasid 1967. a. areneud kapitalistlikes maades 331,4 miljardit dollarit, s. o. 2,7 korda rohkem kui 1950. a. Korporatsioonide maksustamine kasvas samal ajavahemikul ainult 1,5-kordseks.⁵ Maksud elanikkonnalt moodustavad 88%, maksud korporatsioonide kasumitelt 12% riigieelarvelistest tuludest. Iseloomustavaks nähtuseks on see, et maksusumma kasvab kiiremini natsionaalsest tulust. Näiteks maksude osa natsionaalses tulus kasvas aastatel 1913—1961 Ühendriikides 8,9%-lt 35,3%-le, Inglismaal 12,1%-lt 36%-le.

5. Riiklike ettevõtete hinnapoliitika abil erafirmade tegevuse mõjutamine. Riiklikud firmad müüvad erafirmadele oma toodangut ja teenuseid suhteliselt madalate hindadega. Inglise riiklike korporatsioonide põhikirjas on ette nähtud, et riiklikud korporatsioonid peavad realiseerima oma toodangut nii madalate hindadega kui vähegi võimalik. Näiteks Jaapani elektrienergia müüakse tööstusettevõtetele hindadega, mis on 40% madalamad realiseerimise keskmistest hindadest, elanikkonnale on hind 60% kõrgem.

6. Riiklike ettevõtete palgataseme arvestamine erafirmade praktikas. Toimub «töö ja kapitali» suhete riiklik-monopolistlik reguleerimine. Riik ja erafirmad lahendavad koos kvalifitseeritud kaadri ettevalmistamist, mõningal määral rakendatuse probleeme jne.

Riiklike ettevõtete tegevuse eesmärgiks on kasumi saamine ja eraalgatuse stimuleerimine. Riiklike ettevõtete kasum kujutab endast realiseeritud lisaväärtust. Üks osa palgatöölise tööga loodud lisaväärtusest jääb riigi käsutusse, teine osa läheb mitmesuguseid kanaleid mööda (hinnad, toetused jne.) erafirmadele.

Järelikult püüab riiklik omandus mitmesuguste hoobade kaudu mõjutada kapitalistliku tootmise efektiivsust, suurendada tootmise temposid. Riiklik omandus väljendab tootmise ühiskonnastamise kasvu. Tootlikud jõud satuvad üha rohkem vastuollu olemasolevate tootmissuhetega, teravneb nendevaheline konflikt. Riikliku omanduse areng ei ole suuteline muutma kapitalistlike tootmissuhete olemust, kapitalistliku tootmise arengu üldisi seaduspärasusi.

⁵ МЭМО, 1969, № 7, стр. 54.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ СОБСТВЕННОСТЬ И ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В КАПИТАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАНАХ

Г. Реккер

Резюме

Формы проявления государственно-монополистического регулирования многообразные. Государственная собственность является основой государственного регулирования экономики в капиталистических странах. Буржуазные экономисты извращают сущность государственной собственности, приукрашивают капитализм. Развитие государственной собственности и ее участие в регулировании экономики — характерная черта современного капитализма. Государственная собственность выражает обобществление производства. Обостряется основное противоречие капитализма.